

Iz jugoslovanskih literatur

Novelistika Branka Ćopića

Miha
Matè

Branko Ćopić

vendar optimistično oprijemljivo, je še enkrat ob svoji šestdesetletnici, ko so ga vprašali za uspehe njegovega ustvarjanja, poudaril tudi pesnik in pisatelj Branko Ćopić in pri tem dodal: »In prav zaradi tega se mi zdi potrebno, da napolnimo to naše kratko življenje s čim več smeha, vedrosti in lirike.«¹ Ves čas svojega literarnega ustvarjanja, od tedaj, ko je v Politiki leta 1936 objavil svojo prvo črtico, pa vse do danes, ko lahko govorimo o njegovem velikem opusu, napolnjenim z romani, pesmimi, novelami, humoreskami in prozi za otroke, o tisočerih napisanih straneh, je Branko Ćopić ostajal in še ostaja zvest temu svojemu življenjskemu načelu. In še več; v teh letih več kot štiridesetletnega ustvarjanja si je Branko Ćopić utrdil primat najbolj brane in najbolj priljubljenega pisatelja.

Branko Ćopić se je rodil na novoletni dan leta 1915 v bosanski vasi Hašanih pod Grmečem. Njegova mati Soja je bila Ličanka in kot pravi pisatelj, je prav zaradi tega imelo nanj velik vpliv okolje liških priseljencev, ki so v novi kraj, v Bosansko krajino, ponesli s seboj »tisto počasno, vendar neuničljivo življenjsko vedrino in humor srove in škrte kninske pokrajine, kjer si niti hudič ne bi zgradil svojega bivališča.«² Prav zaradi tega so mu bili

»Za vsakim smehom pride molčanje in smrt« je nekoč, že davno zapisal naš nobelovec Ivo Andrić. Toda kolikor preproste in filozofsko resnične so te besede, tolikanj ohrabrujoče je dejstvo, da med njimi obstaja širok prostor, bivanjski razpon našega življenja, tista »steza«, po kateri je vse do zadnjega trenutka hodil in jo s svojimi deli plemenitil ta veliki duh našega časa. In prav to resnico, globoko in človeško dano, pa

¹ D. Adamović: Što više smeha i vedrine (Politika, Beograd, 28. XII. 74, str. 13).

² Ibid., str. 13.

v poznejših letih tako blizu literarni junaki Sime Matavulja, Mirka Božića, Pere Budaka, Josipa Barkovića kot tudi Kočićevi Štrbci in Simeuni.

Ko je imel štiri leta, mu je umrl oče in vso skrb zanj sta prevzela nase njegova mati Soja in ded Rade. Ta leta siromašnega in neprizanesljivega otroštva pa niso mogla zadušiti mladega in nemirnega duha razposajenega dečka. Grmeč s svojimi prostranstvi, topla in poštena beseda njegovega deda ter nenavadno in napeto pripovedovanje narodnih pripovedk in pesmi ter zgodb, prinesenih iz širnega sveta, njegovega strica Nidža, vse to je bilo okolje, ki je budilo domišljijo mladega Ćopića in ga tudi v poznejših letih znova vračalo v ta svet nenavadnih in dragih ljudi.

Po končani osnovni šoli v svojem rojstem kraju je Branko Ćopić odšel v gimnazijo v Bihać nato pa je končal učiteljsiše v Karlovcu. Od tu ga je življenjska pot vodila skupaj s slikarjem Milošem Bojevićem v Beograd, kjer je leta 1940. diplomiral na tedanji filozofski fakulteti. Ob izbruhu II. svetovne vojne se je takoj na začetku pridružil borcem NOB, postal komisar odreda in urejeval časopise »Glas«, »Pot k svobodi« in »Bosanski udarnik«. Po osvoboditvi se je vrnil v Beograd, kjer je bil do leta 1949 urednik »Pionirja«, nato član uredniškega odbora »Savremenika«, od leta 1960 pa živi v našem glavnem mestu kot svobodni umetnik.

Kot njegova vzornika Petar Kočić in Ivo Andrić, je tudi Branko Ćopić črpal snov za svoje literarne stvaritve iz nepresahljivega vrelca Bosne, ali bolje rečeno, Bosanske krajine. Vpliv teh dveh pisateljev je zlasti opazen v Ćopićevem zgodnjem ustvarjanju, ko je pisatelj še iskal svoj avtentični izraz, a vse bolj blede v njegovem poznejšem delu. Medtem ko je veliki bojevnik za socialno enakopravnost in nacionalno osvoboditev svojega naroda Petar Kočić prvi pred svetom razkril, kako je ekonomsko zatirala bosanskega človeka »civilizatorska« avstro-ogrška monarhija, ki je pod to krinko hotela doseči svoje eksploatorske namene in ko je naš nobelovec Ivo Andrić filozofsko meditativno zajel to eksotično deželo vse od 16. stoletja naprej in jo prikazal v različnih pretresih med vzhodnim in zahodnim svetom, pa je Ćopić ves čas stal v središču vseh pomembnejših dogodkov svojega naroda in z njim dočakal njegovo dokončno osvoboditev.

Če je literarna kritika za Andrićevo ustvarjanje ugotovila, da se nekatere sloji njegovega pripovedovanja »opazno naslanjajo na tradicijo ustnega in pisanega ljudskega ustvarjanja v preteklosti in da je Andrićevo dojetje sveta odrejeno z določno nedoumno modrostjo, s spontano poetično eksistencialno filozofijo, sublimacijo ne samo avtorjevega izkustva, temveč tudi zgodovinskega, miselnega in tudi metafizičnega izkustva bosanskega naroda«,³ potem to lahko trdimo tudi za Branka Ćopića. Takó pri prvem kot tudi pri drugem je v njunem proznem delu, zlasti še v kratki prozi, čutiti navzočnost ustnega izročila, legend, narodnih pesmi, kakor tudi tistega globljega liričnega sloja folklorne, ki se verificira in umetniško preoblikuje v humanost do človeka in zanj. Seveda je njuno gledanje na bosanskega človeka pogojeno in opisano z različnih zornih kotov; pri Andriću dano v stalnem kontrastu in mešanju s tujimi vplivi, podano skozi prizmo tujcev, pri Ćopiću pa bolj sproščeno in tudi bolj neposredno, čeprav moramo že takoj pripomniti, da Ćopić ne dosega Andrićeve filozofske misli in njegove psihološke tankočutnosti.

³ Petar Džadžić: Posleratna srpska pripovetka v knjigi Savremena proza, Beograd 1965, str. 27, prev. M. Maté.

V ZAPRTIH KROGIH ŽIVLJENJA

Že v svoji prvi zbirki novel »Pod Grmečem« (1938) je Čopić z lirsko toplo in impresivno besedo opisal siromašnega podgrmeškega človeka, pozabljenega v njegovi revščini in v večjem hrepenenju po boljšem življenju. Čopić se v tej kratki prozi ne ustavlja pred realnim prikazovanjem otopelosti in zaostalosti tega sveta, ki bi se sicer hotel dvigniti iz svoje, skozi stoletja podedovane socialne bede, toda v njem je premalo moči za takšen podvig. Njegov preprosti kmečki človek je sicer rešen turškega jarma, prav tako avstro-ogrškega nasilja, katerega je tako mojstrsko opisal in tudi obsodil njegov predhodnik Petar Kočić, ni pa osvobojen socialnega zatiranja, v katerem je postal vse bolj nejasen in negotov njegov položaj v splošni gospodarski krizi med obema vojnama. Dve roki za takšno stanje, za vse gorje, ki ga mora prestatati ta krajiški kmet na trdi in nerodovitni zemlji, sta premalo, da bi ga enkrat za vselej rešili s tega dna bede, ugotavlja mlada učiteljica v noveli »Dve osamljeni roki«. V tej zaostali divjini, med temi globačami, prekritimi z blatnimi cestami, je vsaka hiša »ena sama samcata brodolomska ladja, ki zaman od nekod pričakuje svojega rešitelja — čudodelnika, ki ga pa po vsej verjetnosti nikoli ne bo. In nikoli se pri njih ne bo zgodil čudež, kajti čudeži se v tem siromašnem kraju, polnem trde kmečke bolečine in brezuspešnih naporov, ne dogajajo.«⁴ Kako trpke in brezupne so te besede mladega dekleta, in to v času, ko bi v njenem srcu morala kliti tiha sreča prve ljubezni. Tako pa je njen krik: »bilo bi potrebno mnogo, mnogo človeških rok, ki bi premagale te nesreče in gradile svetlejšo človekovo življenje,«⁵ le krik osamljenca, ki se duši v svojih notranjih stiskah.

Nič manj pretresljiva ni tudi novela »Velika pratika Mališe Serdara«, v kateri ni niti najmanjšega upanja za pravičnejšo razdelitev sveta. Grajena je na kontrastnih motivnih komponentah ljudi z najmračnejšega dna in je morda prav ta novela najbolj pesimistična v celotni zbirki »Pod Grmečem«. Slep pi berač Mališa Serdar že dvajset let potuje s svojim vodnikom po »revščini«, razsuti od Prijedora do Une. Ljudem iz svoje velike pratike prerokuje srečo in bogastvo, čeprav ve, da je vse skupaj ena sama laž, ki se je ne da odpraviti. »Vsak otrok, pravi Serdar«, pa naj bo fantek ali deklica, ki se rodi v teh vaseh pod Grmečem, bo mnogo pretrpel; do groba bo prevračal črno zemljo in iskal v njej svojo srečo in marsikdaj bo lačen celo suhega kruha. Snope njegovega žita, njegovo trpljenje in znoj bodo požirala neka nevidna, požrešna usta, a on se bo tako dneve in leta boril, kajti v njem je tista zemeljska moč, ki ga bo silila, da bo živoraril in se upiral pred jalovim in pustim upanjem v boljše dni. Veliko bo njegovo žrtvovanje, a nihče ga ne bo slišal, nihče vedel zanj in ga razumel...«⁶

V tej absurdnosti življenja, v kateri se Čopićev preprosti človek sprahuje, če se je bilo sploh vredno roditi in vztrajati v tem močvirju, ki te neprestano vleče k dnu, marsikdo klone in se mirno, toda dostojanstveno odpravi v smrt. Takšen je tudi stari Luka, ki si premišljeno in pri polni zavesti

⁴ Pod Grmečem, Dvije osamljene ruke, Prosveta, Beograd 1964, str. 44, prev. M. Matè.

⁵ Ibid., str. 45.

⁶ Pod Grmečem, Veliki roždanik Mališe Serdara, Prosveta, Bgd. 1964, str. 35, prev. M. M.

obesi zanko za vrat in sklene svoje zemeljske račune. Toda kar se dogaja pozneje v noveli »Pri obešencu«, je le skrbno izbran detajl, s katerim nam skuša Čopić nevsiljivo prikazati, da mora življenje kljub vsemu teči dalje in triumfirati nad smrtjo. Namreč; Lukov sin Djuro in njegov sosed se pod bukvijo, na katero se je obesil starec, mirno pogajata o prodaji kobile. Motivno podobna je tudi novela »Krvava muka«, v kateri se obupani kmet skoraj že z zanko okrog vratu vrne v življenje, ker z drevesa, na katerega se je mislil obesiti, opazi živino, ki mu dela škodo v njegovi pšenici. V teh dveh novelah se je Čopić močno približal groteski, čeprav ni dopustil, da bi se bili s svojo motiviko sprevrgli v porogljivo smešnost ali celo v anekdotičnost.

Mnogi kritiki, ki so pisali o Čopićevem ustvarjanju, so pri svojih interpretacijah njegove kratke proze izhajali iz pisateljeve prve novele, objavljene že leta 1936. v Politiki, »Mrliška obleka Soje Čubrilove«. Iz te motivno dokaj pomembne novele, ki pa ima kompozicijsko in tudi estetsko vse značilnosti začetniškega feljtonističnega prijema v obravnavani tematiki, so razvijali smisel in bistvo celotnega Čopićevega poznejšega ustvarjanja. Preprosta žena Soja Čubrilova se namreč odreče prihrankom, ki jih je privarčevala za svojo mrliško obleko in za pogreb, da bi takó omogočila sinu nadaljevati začetni študij. Mrliška obleka se tako spremeni v življenje in dobi svoj višji, simbolični pomen, ali, kot pravi kritik Gojko Banović v predgovoru h knjigi »Zgodbe zanesenega dečka«: »Vse, kar se je med nebom in zemljo zavozlalo in zapletlo, gleda Čopić v skrajni črti kot zapleteni boj med življenjem in smrtjo. Kot zmagoviti, čeprav včasih surovi in strašni obračun človeka z vsemi silami, ki ga onemogočajo in hočejo zdobiti, pa čeprav s tisto največjo močjo, ki se imenuje smrt«. ⁷ Težko bi se opredelili, ali je že ena sama novela na začetku kakšne ustvarjalne poti dovolj močan dokaz za sklepanje in pavšalno trditev za njegovo celotno delo, res pa je, da je Čopić prav v tej noveli skozi besede mladega učitelja izrazil, a s poznejšim delom tudi potrdil naslednje besede: »Naprej, samo naprej... skozi življenje, skozi trpljenje v Novo.« ⁸

Čopićevega novelističnega ustvarjanja o kmečkem življenju ne moremo povezovati s srbsko pripovedko 19. stoletja (še najbližji mu je morda Janko Veselinović), kajti njegov Krajišnik se nagonsko ne bojuje za zemljo in za svojo lastnino, prav tako pa v teh predvojnih novelah tudi ni prikazana patriarhalna družina s svojimi travmami in razkroji. Kljub temu je Čopićeva projekcija njegovega Krajišnika vseeno prepojena z drobnimi vzgibi vaškega življenja. Tako npr. je zemlja še vedno tista magnetna sila, kateri se človek ne more odreči (Stare globoke korenine) in zaradi katere prihaja do preprirov in tožarjenj (Velikonočno jutro Todora Mandića). Prav ta pusta, škrtá zemlja in Grmeč nad njo pa kljub vsemu dajeta vsaj toliko, »da se životari« in preživi. Sta torej tisti konstanti, ki nudita oporo trdemu in okrutnemu življenju teh siromakov. Zato večina njih vztraja, se bije na življenje in smrt z zemljo in s planino, in ta boj tudi preživi z vso revščino nad seboj. Nič čudnega torej, če vaški pesnik Djuro Pejić v zaporu s še šestimi tovariši takole razmišlja o življenju: »Dobro se zavedam: naj nas pretepaajo, derejo

⁷ Priče zanesenog dječaka, Gojko Banović: Pjesnik života, Otokar Keršovani, Rijeka 1963, str. 8, prev. M. M.

⁸ Pod Grmečom, Smrtno ruvo Soje Čubrilove, Prosveta, Bgd. 1964, str. 107, prev. M. M.

iz kože, obešajo, naj slabši ali boljši od nas počenjajo, kar hočejo, vseeno jih bomo preživeli. Kajti, bratje, zdi se mi, da so naše korenine bolj debele in bolj globoke kot katerekoli na svetu. Kdo kaj more, tistemu, našemu Grmeču, nobena sila mu ne more blizu, vsakomur se upre in vse se mi zdi, da smo tudi mi, težaki, takšni. Naj se treseta nebo in zemlja, jaz se nekako ne bojim za nas. Naj mi Bog oprostí, toda vse tako kaže, da se lahko bojemo tudi z nebeškimi silami in da nam tudi te ne morejo blizu . . .»⁹

V novelah »Dve sili« in »Čarovnik« pa se že srečujemo z novimi elementi Čopićevega ustvarjanja. Motivno sta dokaj podobni, saj opisujeta razkroj starega, ustaljenega reda v boju z novimi pridobitvami sodobne tehnike. Čopić v njih ne objokuje preživelih časov, temveč se ustavlja zopet na človeku, ki se nenadoma znajde pred novimi silami, katere ga hočejo, vsaj tako se zdi, v tistem prvem trenutku uničiti. Takó se cirkuški akrobat zazdi s svojo fizično močjo, s svojim mišičastim telesom, nenadoma sam sebi odveč, ko se sooči z živo sliko še dokaj preprostega potujočega kina. Porušeno je ravnotežje sveta in slabotni lastnik kinematografa je nenadoma pomembnejši kot vsa akrobatova moč. Psihološko je to spoznanje za primitivnega človeka tako tragično, da ga bo le težko prebolel.

Če smo za Čopićevo prvo zbirko novel ugotovili, da je bila pisana z veliko vero v človeka, potem za njegovo drugo zbirko »Bojevniki in begunci« (1938) lahko trdimo, da je pomenila še korak naprej na tej poti. In še več; Čopićev pogled na preprostega človeka se je še izostril, poglobil, kar pa je močno vplivalo tudi na pisateljev izraz, na samo kompozicijsko strukturo obravnavane motivike in kar je bistveno: pisatelj je z množice prehal vse bolj na individualne premike posameznika in jih osvetljeval z različnih pozicij njegovega reagiranja. Pri analizi te druge zbirke pa ne moremo mimo ugotovitve, ki jo je podal kritik Gojko Banović: »Spustiti se na pot Čopićevega književnega ustvarjanja, pomeni kreniti skozi Bosno, skozi njene vasi in trge, skozi veselje in žalost. To pomeni videti Bosno od zunaj in znotraj, z njenimi razrvanimi potmi, z divjimi travami, s cerkvami in džamijami, z njeno zgodovino, z mnogimi prekrizanimi osvajalnimi potmi in v večnem sporu Vzhoda in Zahoda.«¹⁰

Tudi v novelah »Bojevniki in begunci« ta siromašna dežela še potuje »z beraško palico«, se lomi v svoji enoličnosti težkega življenja, v pobitosti in mrtvilu in se trdoglavo upira nasilju. V vsej tej težki atmosferi je prav ta Bosna tudi zasanjana in posejana z dobrim človekom, ki hrepeni vsaj po koščku svoje vsakdanje sreče. Iz te bolečine in Čopićevega razumevanja za notranji obup tega človeka pa sta se v »Bojevniki in begunci« porodila dva nova, nepozabna lika: donkijhotovski Nasradin-hodža ter večno zasanjani in brbljavi kmet Martin Peulić.

Obetavni naslov zbirke nam nehote sugerira akcijo, boj, zmage, poraze in umike, toda ko se podrobneje seznanimo z vsebino teh novel, vidimo, da je v njih prikazan normalen tok življenja z vsemi že danimi zakonitostmi in s svojim ustaljenim mirom. Toda Nasradin in Martin sta bojevnika s posebnimi lastnostmi, bojevnika, kot si ju je po svoji podobi poskušalo ustvariti siromašno ljudstvo in pisateljeva velika želja po široko odprti dlani

⁹ Pod Grmečom, Priča o sedmorici iz apsame, Prosveta, Bgd., 1964, str. 99, prev. M. M.

¹⁰ Priče zanesenog dječaka, Gojko Banović: Pjesnik života, Otokar Keršovani, Rijeka 1963, str. 9, prev. M. M.

pomagati človeku pri premagovanju zla in krivic. Njun boj postane zato še veličastnejši, saj tudi v porazu ne smeta priznati svoje nemoči in umika. Torej; nikoli ne postaneta begunca, pa naj ju življenje še tako kruto biča in ponižuje.

Zaman pričakujemo, da bo Nasradin-hodža v teh novelah tisti šaljivi narodni junak, o katerem krožijo smešnice in anekdote skoraj po vsem muslimanskem svetu in katere je ob koncu prejšnjega stoletja zbral in zapisal pisatelj Stevan Sremac. Nasradin je v njih siromašni hodža med še siromašnejšim, preprostim vaškim svetom, kateremu želi in hoče pomagati. Kot muslimanski svečenik prihaja v bosanskem okolju, prepredenim z različnimi verami in narodnostmi, v neprestane spore, ki se kažejo predvsem v njegovi notranjosti, večkrat pa zadenejo tudi zunanji svet. Pri tem postaja pravi filozof; razmišlja med obveznostmi in dolžnostmi svoje vere, toda vedno znova se vrača na isti imenovalec, »da ni mej med siromaki, pa naj bodo to Turki, Vlahi, Hrvatje ali Židje . . . Obstaja le velika človeška beda in nesreča, ki je prav tako vlaška kot tudi turška . . .«¹¹

Ćopićev Nasradin-hodža pa ni samo zasanjani filozof in modrec, pred nami zaživi celosten lik humanega in plemenitega človeka, ki skuša tako ali drugače pomagati obubožanim kmetom. Vlomi v svojo shrambo, da bi še zadnje žito razdelil lačnim (V kraji), zbrani denar za novo džamijo podari beračem (Neverni Alahov služabnik), in ko mu že ne preostane nič drugega, skuša ljudem pomagati z »lažnimi nasveti«, da bi jim vlil vero in upanje v boljše življenje (Nasradin-hodžina laž). V tej želji — pomagati ljudem iz njihovih nesreč pa je čutiti tudi veličino njegovega odpovedovanja in žrtvovanja, ki se kot gejzir dvigne iz njegovega razmišljanja: »Kako težko je živeti. Žalostno, prežalostno, toda kje so korenine temu zlu in nesrečam. Kje so, da bi odšel tja, jih iztrgal ali pa pustil svojo glavo pod mogočnim stebлом vseljudske nesreče.«¹²

Čeprav v Ćopićevem Nasradinu lahko zasledimo tudi marsikatero skonstruiranost, in to zlasti v njegovem večnem opravičevanju pred svojim bogom ter v dialogih, ki se gibljejo »med nebom in zemljo«, med sanjami in resničnostjo, pa ta junak v svoji dokončnosti obstane le pri človeku, ki bo moral sam najti razrešitev svoje prihodnosti. Zato tudi pisateljjev optimizem v zadnji noveli »Razgovor s človekom«, ki že da slutiti pokončnega in v svoje moči verujočega človeka: »Dolgo je hodža gledal tiste ljudi zdolaj, kako se premikajo in delajo okrog mlina. Njegova duša se ni mogla načuditi moči in upornosti tega majhnega stvora. Prvič doslej je zagledal človeka v vsej njegovi moči in veličini, in ni ga bilo strah za njegovo usodo. Toplo mu je bilo in ni se bal zanj.«¹³

Tudi v drugem ciklu istoimenske zbirke se gibljemo v enakem ali vsaj podobnem motivnem svetu otopelega vaškega življenja. Toda ta omrtvelost je nenadoma razbita z nenavadnim pripovedovanjem glavnega junaka Martina Peulića, ki s svojimi izmišljenimi zgodbami vedno znova poskrbi, da ljudje vsaj za trenutek pozabljajo težave vsakdanjosti in krute resničnosti. »Junak Martin«, kot ga označuje pisatelj, je košček tistega nestvarnega sveta, v katerem se sproščajo daljna, nevidna prostranstva in v katera se hoče vsaj za trenutek zateči ta, v grobo enoličnost pogreznjeni podgrmeški človek.

¹¹ Bojovnici i bjegunci, Na granici, Prosveta, Bgd. 1964, str. 140, prev. M. M.

¹² Bojovnici i bjegunci, U šumi, Prosveta, Beograd 1964, str. 17, prev. M. M.

¹³ Ibid., novela Razgovor s čovjekom, str. 202, prev. M. M.

V ta ozek prostor njihovega življenja, ki je razpet med vaško gostilno, skromno trgovnico, rečico Japro, s slabo potjo do okrajnega mesta, v katerem so živinski trg ter uradi povezani s samimi nevšečnostmi (davkarija, žandarmerija, zapori itn.), vnaša ta brbljivi, sanjavi in lažnjivi fantast čisto drugačen svet. Njegovo pripovedovanje jih »opaja kot žganje« in nenadoma »niso več vezani na blatno in težko zemljo«. Martin se kar naprej »bije s hudičem«, kliče na pomoč kraljeviča Marka, da bi mu pred jazbeci obvaroval košček koruznega kruha, se pogovarja z mrtvimi in »išče skriti zaklad«. To pa je za miselnost teh preprostih in še vedno vraževernih ljudi tisti »čudežni nemir«, v katerem se pozablja na vse drugo.

Vsekakor Čopić ne objokuje svojega preprostega človeka. Pri njegovem opisovanju se naslanja na duha narodnih pesmi in legend, ki preraščajo v simbole. Vse to pa poživlja s fantastiko in živim ljudskim humorjem. Pri tem ne pozablja, da ima pred seboj žive ljudi z njihovimi individualnimi usodami. Pisatelju uspe, da ustvarja z močnimi kontrastnimi motivi razpoloženje, ki še bolj poudarja junakove glavne značilnosti. Npr. v noveli »Sreča Martinove hčerke« lahko zasledimo celo vrsto barvnih odtenkov, ki se prelivajo z naravo in prežemajo psiho glavnega junaka. Ali bolj jasno: dokler je mrak, in to je čas za sanjarjenje, Martin plava nad oblaki namišljene sreče, ki jo po »njegovem« doživlja omožena hčerka. Toda kakor hitro se pojavi mesec, ki razblini sanje, se skozi Martinove besede razkrije vsa revščina življenja. Razgaljena leži pred nami lesena kajža s kopico bolnih otrok ter pusti, kamniti svet, ki ne more nahraniti vseh lačnih ust. Bajka o sreči se je nenadoma razblinila ob grobi resničnosti. Mrak in mesečina sta prikazala dva kontrasta: bogastvo in revščino.

Kontrastna je tudi zadnja novela v zbirki »Pokojnik pri pogrebščini«. Zgodba sama po sebi nosi tematske in motivne značilnosti prejšnjih novel, vendar s to razliko, da je v njej neprisiljeno podana rdeča nit vseh prejšnjih novel, vezanih na Martina: »Človek, namreč, postane velik in znamenit šele s svojo smrtjo«. V revščini, odrekanju in v boju z zemljo, kakor tudi z izkoriščevalci, so vsi ti siromaki enaki, vse to jih izenačuje, toda šele smrt je tista, ob kateri se jim vse to prizna in jih dvigne nad druge. Zato trpko in boleče izzvenijo Martinove besede mrtvemu Iliji, naj pride na svojo pogrebščino, ki mu jo bodo pripravili sosedi, da se bo vsaj enkrat razveselil in se do sitega najedel.

Novela bi bila lahko tudi humoristična, silnic za to je bilo prav gotovo veliko, toda Čopić se ni niti enkrat izneveril osnovnemu vodilu, ki je ves čas tragično in do konca kruto, s tem pa tudi globoko humano.

S tretjo zbirko novel, »Planinci« (1940), je Čopić še razširil svoj tematski krog pripovedovanja. Res, da je v nekaterih še čutiti kroničarsko zapisovanje, ki se giblje na mejah feljtonističnega konstruiranja in ustvarjanja zgodb zaradi njih samih, ki ne presežejo dnevniskega zapisovanja, prav tako pa je treba tudi priznati, da so mnoge med njimi že prave filozofske miniature. Tako že v uvodni noveli »Prijatelja« lahko zapišemo, da je prefinjena meditacija o človeški vraščenosti na košček zemlje, ki ga je njegova roka ugrabila neusmiljeni naravi. S čudovito prisposodbo, v kateri se človek izenačuje in poistoveti z divjim glogom, je podana vsa trpkost vztrajanja v osamljenosti in revščini življenja. Primerjava z naravo tu ni naključna, temveč še bolj poudarja brezcilnost takšnega životarjenja. Zato tudi boleče besede: »... a glog je, glej, kot on — stoji tu, vidi se mu, da bi hotel

nekam odpotovati, a ne more. Tudi glog je tako siromašen in sam, tudi njega, kot da so ga tisočkrat prevarali in odvrgli, pa je zato tako nerazumljiv in vsakomur tuj. Videti je, da se tudi on ne more nikomur zaupati, kaj šele, da bi mu kdo verjel.¹⁴

Čopićev kmet bi torej želel nekam oditi, se rešiti otopelosti in tesnobe, zato neprestano sanja o potovanjih, ki bi ga dvignila iz mraka in enoličnosti. Tega nemirnega duha po spremembah zajema pisatelj v toplih, melanholičnih tonih, v nekaterih novelah pa ga že prikazuje kot upor, ki pa je le želja in ne uresničenje.

Tako vinjeni kmet v noveli »Uporni strojevodja« izraža svojo življenjsko željo, da bi upravljaval vlak, ki bi ga odpeljal v neznane, nove kraje. Zvonar, ki se že sedemnajst let vzpenja vedno ob istem času in po istih stopnicah na zvonik vaške cerkve, bi se hotel rešiti enoličnega pravolinjskega kroga in se »dotakniti oblakov nad vasjo«. Prav tako tudi kovač v noveli »Car na Bekezu« poskuša napraviti stroj, »s katerim bi poletel nekam daleč iz krajev, v katerih ga dušijo in utesnjujejo hribi«. Stari sedlar in kramar potujeta po vedno istih poteh do reke. V njunih dušah se prikrito ponavlja želja, da bi pogledala in ugotovila, kaj je na drugem bregu, toda vedno znova se vračata in vse do svoje smrti ne najdeta moči za ta podvig (Na tisti drugi strani). Brezupna in že kar suženjska vsakdanjost dušita sanje in ideale teh ljudi. To je tisti začarani krog izčrpanega konja, ki iz dneva v dan poganja gred kolesa pri mlinskem kamnu in katerega je v tridesetih letih v svoji alegorični pesmi »Dolap« o tedanjih razmerah prikazal že predstavnik srbske moderne Milan Rakić.

Vse hujša ekonomska kriza v predvojni Jugoslaviji, ki ni obšla tudi Čopićevega človeka, je narekovala vse večjo emigracijo. Pomenila naj bi tisto »oprijemljivost«, v katero naj bi se reševal ta obubožani, neprosvetljeni človek, ki še ni bil osveščen in pripravljen, da bi se lahko uprl takšnemu stanju. V novelah »Slovo« in »Dežela, ki je ni« je pisatelj prikazal tudi to problematiko. Vendar Čopićevi junaki, ki se odločijo za takšno pot, tragično propadejo, v okolje svojega siromaštva na rodni grudi pa vnašajo še večji nemir s spoznanjem, da obljubljene dežele z boljšim kruhom ni, pač pa obstaja »le tista kruta resnica o krvavem pesosu, ki uničuje življenja«. Negotovitost v takšnih razmerah je torej še večja in podgrmeški človek je vsaj še ne zna premagati.

Če skrbno analiziramo Čopićevo ustvarjanje v zbirki »Planinci« in še bolj v zbirki novel pod naslovom »Življenja v megli«, ki po svoji tematiki prav tako sega v predvojni čas, lahko ugotovimo, da je pisatelj prenikavi opazovalec življenja; tega nam ne posreduje v kakšnih zaokroženih celovitostih, temveč v drobnih, miniaturnih izsekih. Potemtakem bi lahko celo trdili, da je Čopić v teh delih bližji črtici kot noveli, če ne bi takšnemu pripovedovanju sledila močna in do simbola povzdignjena poanta. Pretresljiva, če že ne najpretresljivejša miniatura takšnega življenja je gotovo novela »Zima«. V njej je vse statično, tako narava kot tudi ljudje. Toda navidezni mir turobnega zimskega popoldneva je nenadoma skaljen s popolno sliko, ki v nekem trenutku še daje trohico upanja o sreči. Namreč; mlado dekle Margita hoče iz kletke, ki so jo nastavili otroci, rešiti ujeto ptico. Toda ptica je že zdavnaj mrtva, s tem pa so v njenem srcu pokopane tudi vse

¹⁴ Planinci, Prijatelji, Prosveta, Bgd. 1964, str. 257, prev. M. M.

sanje njene mladosti o ljubezni, sreči in lepši prihodnosti. Torej trenutek, en sam trenutek, impresionistično stopnjevan v mogočno simboliko, v katerem je prikazana vsa razburkanost hrepenenja, tihega pričakovanja in odrešitve. In potem je tu zopet tista zimska sivina, ki s snegom prekriva poti in steze ter kruto briše sanje zadušenega, neizpolnjenega pričakovanja, ki ostaja zatrto in uničeno med štirimi stenami osamljene dekliške sobe.

Podoben miniaturni izsek iz življenja, ki s svojo globoko psihološko motiviranostjo preraste ozki prostor, lahko zasledimo tudi v noveli »Prijatelj poljskega čuvaja«. V samoti izgubljeni človek hoče ubiti svojega edinega prijatelja — psa, ker mu je ukradel kos pogače. Iz skrbno oblikovanega notranjega monologa glavnega junaka lahko začutimo ves tisti vmesni prostor, ki se poraja med življenjem in smrtjo: »Ubil ga bom, resnično ga bom ubil, in potem bom ostal sam. Ko se bom vračal, ne bo nikogar. Šel bom v hišo — nikogar. In ko bom zbolel, bom ležal sam v samotni kolibi in nikogar ne bo, s komer bi se lahko pogovoril.«¹⁵ Ta negotovost je navzoča vse do konca novele. Življenje in smrt se tu neusmiljeno bijeta na isti ravni, dokler življenje ne slavi zmage nad smrtjo, to pa pomeni tudi odrešitev in zmago nad puščobo človekovega življenja.

Že iz vsega povedanega lahko ugotovimo, da Čopičev človek kljub vsej svoji osamljenosti, izgubljenosti in propadanju išče oporo v sočloveku in tudi v širšem kolektivu. Ne mrzi človeškega rodu in ga ne obtožuje. Pisatelj gre pri tem celo v takšne skrajnosti, kot jih lahko npr. zasledimo v noveli »Car na Bekezu«, ko primitivno vaško okolje izloči in tudi uniči posameznika. Toda pisatelj vidi v tem le nujne posledice, ki imajo svoje globlje korenine v družbenopolitičnih razmerah, ki so pogojevale takšnega človeka. Po drugi strani pa je ta človek kljub svoji preproščini plemenit in human. V okoliščinah samote, kjer je življenje temnica, hvaležno sprejema kakršnokoli pomoč in jo kljub svoji revščini poskuša tudi vračati. Vera v človeka in v življenje je potemtakem tisti osrednji motiv, s katerim je prepojena vsa Čopičeva predvojna novelistika in kateri pisatelj ostaja zvest tudi v svojih poznejših delih.

MOTIVIKA O NARODNOOSVOBODILNEM BOJU

Če povzamemo glavne značilnosti Čopičevega predvojnega ustvarjanja, potem lahko rečemo, da je pisatelj z lirsko toplo in impresivno besedo prikazoval siromašnega podgrmeškega človeka, pozabljenega v njegovi revščini, ki pa kljub temu ni izgubil vere v boljše življenje. V teh novelah je Čopić z vso trpkostjo upodobil otopelost in zaostalost tega sveta, ki bi se sicer hotel dvigniti iz svoje socialne bede, toda v njem je bilo premalo moči za takšen podvig. Morala je torej priti revolucija, da je iz teh »zasanjanih in omrtvelih«, a kljub temu globoko čutečih in humanih ljudi, ustvarjala nove borce, ki so znali priboriti svoje pravice. Seveda je bila ta preobrazba za Čopičevega krajiškega kmeta, nekdanj slepo vdanega in pokornega različnim oblastnikom, težka, neizprosna, in za marsikoga tudi usodna, toda ko je stopil nanjo, se je razrasla v veliko stihijo naroda z jasnimi cilji pred seboj.

¹⁵ Životi u magli, Poljarev drug, Prosveta, Beograd, 1964, str. 400, prev. M. M.

Čopić je ves ta čas stal v vrstah svojih rojakov, jih spodbujal s svojo borbena pesmijo, s svojo, tudi za preprostega človeka razumevajočo besedo ter tako postal njihov soborec, a hkrati tudi najbolj pristen glasnik njihovega kaljenja, samoodrekanja in žrtvovanja. Leta 1944 je izdal svojo prvo pesniško zbirko, »Ognjeno rojstvo domovine«, in nato še zbirki »Pesmi« (1945) in »Bojevnikova pomlad« (1947). Čopičeve pesmi iz njegovih prvih dveh zbirk, porojene v težkih dneh revolucije, so izžarevale veliko vero v dokončno zmago in v maščevanje nad krvniki tlačenega naroda. Najbolj znani pesmi iz tega obdobja sta »Grob v žitu« in »Pesem o mrtvih proletarcih«. V zbirki »Bojevnikova pomlad« pa Čopić že ni več prikazoval človeka v metežu revolucije, v premagovanju nadčloveških naporov in v boju s smrtjo, temveč je tega človeka postavil v okolje graditve novega, velikega življenja, ki je raslo iz porušene domovine. Čeprav je še pod vtisi revolucije in mrtvih tovarišev, je bilo v njih vse bolj čutiti tiste lirične tone, ki so zahtevali novo objektivizacijo človeka v novo nastalih okoliščinah. V njih je prihajala vse bolj do veljave tudi človekova individualna sreča, za katero je bil prikrajšan v dneh vojne.

Po tem obdobju borbene in revolucionarne pesmi lahko zasledimo pisateljevo intenzivnejšo usmeritev h kratki prozi. Razpon Čopičeve novelistike v tem času je dokaj širok, saj poleg prvih povojnih novelističnih zbirk, ki govorijo o pretresljivih in herojskih dneh narodnoosvobodilnega boja, že lahko sledimo tudi humoristično-satiričnim zgodbam iz vojnega in povojnega življenja, a pozneje tudi vse večji usmerjenosti v lirično izpovedno prozo iz pisateljeve podgrmeške mladosti. V tem času izidejo naslednje Čopičeve novelistične zbirke: »Sveti osel in druge zgodbe« (1946), »Rosa na bajonetih« (1946), »Surova šola« (1948), »Ljudje z repom« (1949), »Ljubezen in smrt« (1953), »Grenki med« (1959), znameniti »Doživljaji Nikolettine Bursača« (1956) in »Krava z leseno nogo« (1963).

Tudi v novelah iz narodnoosvobodilnega boja Čopić ne zapušča svojega krajiškega kmeta. Spremlja ga v novih razmerah, v katerih se iz tistega sanjavega, mirnega in po boljšem kosu kruha hrepenečega človeka rojeva aktivni in nezlomljivi borec revolucije. Otroci v tej krvavi in tragični igri vojne nenadoma prerastejo svoje otroštvo, iz neukih in vase zaprtih žena se razvijejo v zavedne in na vsakem koraku koristne sodelavke narodnoosvobodilnega boja, a kolebljivi in nekdanj v usodo slepo verujoči možje postanejo pravi borci partizanske vojske. Iz socialne bede tlačeni Krajišnik, ki smo ga srečevali v Čopičevi predvojni novelistiki, se je dvignil do plemenitega upornika, ki je z revolucijo začutil čas, ko je treba oprati nekdanje sramotno ponižanje, krivice in s tem tudi svojo čast. Ta preobrazba pa ni bila nenadna, kajti tega človeka je bilo potrebno najprej osvestiti, da se ne bojuje le zase in za košček zemlje v svojem domačem kraju, temveč za širše, svetlejše cilje. Čopić nam je to osveščanje prikazal zlasti v svojih prvih romanih, v katerih ni zatisnil svojega kritičnega očesa pred divjino narave, zaostalostjo ljudi, pred podedovanimi verskimi, nacionalnimi in političnimi nestrpnostmi, ki so se spletle na tem področju in v začetku zavirale razvoj vstaje. Pisatelj se je zavedal, da je okvir novele za prikazovanje psihologije množic preozek, zato je za vsa ta trenja nasprotnosti in preraščanje iz stihije v organizirani upor uporabil širšo epsko obliko, v svoji novelistiki pa se je osredotočil na posamezne dogodke iz NOB.

V zbirkah novel, ki so izšle neposredno po vojni, ni več čutiti tiste pisateljeve osrednje socialne preokupacije, temveč pisatelj v njih spregovori z občutenimi lirskimi toni, nečlovečnosti in nasilju pa se vse bolj upira tudi s posebno izvirnim humorjem. Čopić je eden redkih naših pisateljev, če ne že kar edini, ki je znal o tragičnih dogodkih naše revolucije že tako zgodaj spregovoriti tudi duhovito humoristično, ne da bi pri tem pozabljal na človekovo dostojanstvo in njegova žrtvovanja v njej.

Kljub temu se Čopić v nekaterih začetnih novelah z vojno tematiko še asociativno vrača v predvojni čas, in to zlasti tedaj, ko hoče še bolj poudariti razlike med časom, v katerem je živel socialno zapostavljeni človek, in tistim, ki ga na novo ustvarja. Še izrazitejša so ta nasprotja, kadar hoče pisatelj poudariti elementarno silo tistega pritajenega uporništvá, ki ni nikoli zamrlo v siromašni bosanski sredini. Tako v noveli »Znanec iz Klanca« lahko sledimo vsem tistim vzgibom hrepenčega človeka, ki si je želel nekaj višjega, boljšega v življenju. Medtem ko je kovač iz novele »Car na Bekezu« v tem hrepenenju tragično propadel, pa se junak iz omenjene novele s svojo trdno voljo in delom dvigne iz svoje anonimnosti. V želji, da bi postal koristen, se posveti knjigam in postane izdelovalec prvih partizanskih bomb. Mali človek je tako postal novator in svoj prirojeni dar, ki ga je gnal k novim odkritjem, uporabil za višje ideale. Tiha, neizpolnjena želja, ki je tlela kot žarek upanja v njegovem srcu, se je lahko uresničila šele v revoluciji.

Motiv upornega bosanskega človeka, ki ni nikoli prenehal razmišljati o uporu, lahko zasledimo tudi v eni osrednjih Čopićevih vojnih novel, v »Majorju Bauku«. Že na začetku te novele nas pisatelj prepriča, da njegov človek vseeno ni takó nepripravljen pričakal vstaje. To lahko razberemo iz naslednjih avtorjevih besed: »V tej utesnjeni in zaostali siromašni sredini, v kateri je bil žandar bog in kjer človek ni bil varen pred samovoljnostjo oblasti in tistih okrog nje, je vsak ubijalec, junak in izobčenec postal v očeh ljudstva borec za pravico in strah za gospodo.«¹⁶

Major Bauk postane tako glas naroda, legenda, ki je iz določenih dogodkov rasla v mogočno pesnitev vsega tistega, kar je ta narod trpel in si tudi želel. Glas o njegovem junaštvu se je širil po vsej Bosanski krajini in dobival vse tiste prizvoke o narodnih junakih od slavnih hajduških vojvod, kraljeviča Marka do kosovskega Miloša Obilića. V liku neustrašnega in hrabrega majorja, ki se je dvignil z dna, so se združile vse tiste komponente ljudskih želja, ki so že stoletja tlele v duhu zatiranega človeka. Vsak njegov podvig, vsako njegovo junaštvo je to ljudstvo sprejelo kot svojo zmago in bilo trdno prepričano, da ne more nihče zlomiti njegove moči. S to ljubeznijo in s takšnim prepričanjem je pisatelj prikazal tiste trdne vezi, ki so obstajale med borci in ljudstvom. In ko major Bauk pade v boju, to ljudstvo ne verjame v njegovo smrt, kajti vse več je tistih, ki nadaljujejo njegov boj. Iz novele veje optimističen, revolucionaren duh, ki z akcij posameznika prehaja na emotivnosti množic, se tam oplemeniti in dobi svojo trdno oporo. Človek v tej noveli ni več osamljenec, temveč pripadnik širokega kolektiva. Dobro ve, da je požar, ki ga je v njihovem kraju zanetil ta partizanski komandant s še peščico tovarišev, nujna posledica zla in krivic ter je pot, ki jim jo je pokazal, edino prava. Zato so tudi besede starke v noveli, ko

¹⁶ Surova škola, Major Bauk, Prosveta, Beograd 1964, str. 166, prev. M. M.

govori o sovražniku in svoji vojski, polne vere in zaupanja v dokončno, pravično zmago njihovega boja: »Sinko moj, zanje ni potrebno večjega Bauka, kot je krajiška brigada. Vidiš, tudi od nas bežijo fantje h Krajišnikom. Kdo ve, če ni tudi Bauk tam.«¹⁷

Globoka humanost, ki smo jo lahko zasledili že pri mladem Ćopiću, se je v dneh narodnoosvobodilnega boja še oplemenitila. To ni opazno le pri oblikovanju nekaterih likov, temveč se čuti tudi v pisateljevem odnosu do narave in še zlasti v samem dojemanju Grmeča. Tista zakleta planina, ki je nekoč s svojimi meteži in krutostjo zbudala v ljudeh strah, postaja v težkih dneh zavetišče ljudskega upora in simbol njegove neuničljivosti.

Pod njenimi obronki zraste lik partizanske matere Milje, ki hoče svoje nedoživeto materinstvo prenesti na partizane in pred četniki junaško prizna, da je hranila in pomagala krajiškim borcem (novela »Mati Milja«). Njena plemenita ljubezen, v kateri trepetja za vsakega borca posebej, kot bi bil njen sin, preraste vsakdanje okvire nekega žrtvovanja. V vsakem borcu vidi vnaprej človeka, sina in potem vse ostalo. Njena ljubezen je spontana, porojena iz najglobljih materinskih čustev, ki jih ni mogla dati lastnim otrokom. Za vsako ceno hoče s svojim neprisiljenim ravnanjem pomagati, da bi pravica zmagala nad krivicami in zlom. Njen vzklík: »Moj Pero, koliko dobrih ljudi sva videla samo to jesen in zimo, več kot doslej v vseh petdesetih letih skupaj!«¹⁸, le še bolj pristno poudarja plemenitost njenega srca. Ali kot pravi kritik Velibor Gligorić: »Iz te novele greje toplo človeško srce, se razliva nesebična ljubezen do človeka, ki pa ni bajka, temveč krvava vojna resničnost.«¹⁹

Pod vse večjim nasiljem in grozodejstvom okupatorja in njegovih pomagačev se iz tistega zaprtega življenjskega kroga, ki smo mu lahko sledili v predvojni Ćopićevi novelistiki in se je vztrajno ponavljal v svojem navidezno miru, dviga človek iz svoje osamljenosti in se opredeljuje za revolucionarno pot. Ćopić o tem času piše veliko pesnitev, ki temelji na resničnih epskih dogodkih. Njegova pripoved o tragičnosti in herojstvih tega časa je stkana z občutenimi lirskimi elementi, ki še bolj poudarjajo plemenitost postopkov in dejanj njegovih likov. V tragičnih katarzah vojne vidi Ćopić tiste najintimnejše premike svojih ljudi, ki so bili neokrnjeni in primarno čisti skriti v njihovih dušah. Drugače si tudi ne moremo predstavljati npr. herojstva mladega dekleta Mrvice, ki tragično konča pod četniškimi kopiti pušk, ko brani svojega komandanta (Mrvica brani komandanta), ali iz otroštva iztrganega fantiča Pera, ki postane na Uni glavna zveza med hrvaškimi in bosanskimi borci in tako preraste svojega bojazljivega očeta ter oživi »nekdanjo materino hrabrost in iznajdljivost« (Med dvema bojiščema). Nič manj eruptivna in morda ena najpretrseljivejših novel iz tega časa je tudi novela »Za svojo vojsko«. V njej je prikazan lik matere, ki med begunci pred sovražnikovo ofenzivo premaguje nadčloveške napore, da bi otela smrti svoja dvojčka. Njen boj, ki se ne kaže samo v njenih fizičnih naporih, temveč divja tudi v njej sami, je pretresljiva podoba vojnih grozot, ki so povzročile, da je postal človek zver.

¹⁷ Ibid., str. 186, prev. M. M.

¹⁸ Surova škola, Majka Milja, Prosveta, Beograd 1964, str. 226. prev. M. M.

¹⁹ Velibor Gligorić: Pripovednik Branko Ćopić, Savremenik, št. 4, str. 419 Beograd 1956, prev. M. M.

Novela »Telovadni učitelj«, ki je izšla v zbirki »Ljubezen in smrt«, po svoji filozofski misli o človeku, ki je »merilo sveta«, dopolnjuje Čopičev pripovedni krog o ljudeh, ki s svojimi humanimi postopki oblikujejo nove lepote v človeških srcih. Učitelj Jarić navdušeno spodbuja beg svojega najboljšega tekača, ki se je iztrgal iz ustaške kolone smrti in se rešil v življenje. S tem je bila pozornost krvoločnežev usmerjena na ta dogodek, medtem pa je pobegnil tudi najslabši telovadec, tako imenovani »škart«. To pa ni le potrditev učiteljevih metod za razvijanje fizičnih sposobnosti, temveč tudi moralnih vrednot, ki jih je kot pedagogu uspelo razviti v mladih dušah. Zahrbtni strel sicer pokosi navdušenega učitelja, toda to se zgodi ravno tedaj, ko spozna, da so bili njegovi postopki pravilni in je iz svojih nekdanjih učencev oblikoval ljudi s trdno voljo in zaupanjem v pravico. Tragični propad učitelja je hkrati tudi največje zmagoslavje v njegovem življenju. Njegovo življenje je sicer uničeno, toda kljub temu živi dalje v dveh mladih ljudeh, ki bosta nadaljevala njegovo začeto delo. In ne samo to, skozi njegove roke je šlo na desetine mladih pokolenj, ki se bodo znale upreti nasilju in krivicam. Medtem ko je pisatelj v večini prejšnjih novel iz NOB sledil spontanemu pripovedovanju, je v tej čutiti moč globoko dojetega psihološkega trenutka, v katerem se bijeta življenje in smrt, a končno se iz mračnosti razlije svetloba zaupanja in vere v človeka. Vse bolj pa je v Čopičevi novelistiki že tudi čutiti veličino bitke na Kozari, čeprav njegovi junaki niso na njenem vrelišču.

Čopić se je zavedal, da je vojni čas preokruten za erotična doživetja, zato v teh novelah le poredkoma zasledimo to tematiko. V nekaterih od njih so ljubezenska čustva le nakazana, in še to le kot neuresničljivo, daljno hrepenenje. Kljub temu pa je pisatelj v noveli »Gavran in Kosovka« izpovedal tragično ljubezensko zgodbo o dveh mladih borcih. Mladi komandant Gavran in partizanska bolničarka Kosovka sta postavljena v viharnost časa; sredi hajk, bitk in nadčloveških naporov morata skriti v sebi razplameneli ogenj prve ljubezni. Razpeta sta med dolžnostmi revolucije in svojimi čustvi ter željami, zato doživljata boleče krize svojih src, ki bi hotela poleteti in se dvigniti nad okrutnost vojne.

Čopić se ne spušča toliko v njune psihološke nasprotnosti, temveč z liričnostjo izraža vse tiste njune notranje viharje, ki nosijo v sebi elementarnost čustvenih doživetij. Ta preprosta elementarnost, ki se je pri pisatelju plemenitila in dobivala svoje sokove neposredno iz narodne pesmi in pripovedi, pa je pogojevala, da so njegovi junaki tudi v teh čustvih krepki, neomajni in celo okrutni do sebe. Že samo poimenovanje lepega dekleta s Kosovko dá čutiti povezanost z ljudskim izročilom, z legendo o neustrašnem, plemenitem in čutečem kosovskim dekletom, ki je živelo tako v ljudskih kot tudi v nekaterih umetniških stvaritvah.

Na drugi strani pa je Čopić lik komandanta Gavrana oblikoval predvsem na epskih koncepcijah njegove hrabrosti, priljubljenosti med borci in na njegovi srčnosti. Legenda in Čopičeva lirika sta se tako zliili v enovito pesem, ki s svojim tragičnim koncem sicer ne dopušča srečne razrešitve, kljub temu pa nas prepriča o lepoti človeškega žrtvovanja tudi v najintimnejših čustvih.

Če na kratko povzamemo motiviko teh novel, potem lahko rečemo, da v njih čutimo veliko povezanost širokih množic z vstajo. Čopić je to preraščanje in dozorevanje od socialno zatiranega človeka do heroističnega borca zajel v širokem spektru njegovega razvoja. Ni se izmikal bolečim preobraz-

bam, ki jih je narekovalo življenje, prav tako pa je znal prisluhnti tudi vsem tistim čustvom, ki so se v različnih razmerah spontano rojevala v tem človeku. Gotovo je, da se je bila pri prikazovanju preprostega kmečkega življenja težko osvoboditi stoletnih vplivov tradicionalne patriarhalnosti, ki je bila globoko zakoreninjena zlasti v srbski pripovedki. Tudi sama tematika in zlasti področje, ki ga Ćopić prikazuje, sta bili tisti magnetni sili, ki se ju ni dalo preprosto obiti. In zakaj tudi; saj je prav to nudilo Ćopiću tiste nove spodbude, da je v polni meri lahko zaživela poetičnost njegove proze.

Te novele so prepojene z globokim lirizmom in z veliko človeško vitalnostjo, zato so se dvignile iz ozke, tradicionalne uokvirjenosti. Ali kot pravi Velibor Gligorić: »Ćopića je vedno privlačevala lepota človeške nravi, odkritja izvirno plemenite človeške čustvenosti, in to tiste prve, prvobitne, skrite med planinskimi prepadi in klanci. Poetični duh njegove proze je segel po skritih bogastvih človeške narave. V njej, v njenih osnovah je ljudsko izročilo kopicilo svoja razmišljanja, svoje legende in svojo poezijo o človeku.«²⁰ To poezijo, ki je izvirala iz tesne povezanosti pisatelja s tem človekom, z njegovimi bolečinami in zmagami, pa je čutili skoraj v vseh njegovih novelah.

²⁰ Velibor Gligorić: Pripovedač Branko Ćopić, *Savremeni*, št. 4, str. 420, Beograd 1956, prev. M. M.

Novelistika Branka Čopića

NEKATERE ZNAČILNOSTI ČOPIĆEVEGA HUMORJA

(Nadaljevanje in konec)

Miha
Matè

Čas po letu 1948 je pomenil prelomnico v jugoslovenskih literaturah. V kratkem razdobju so izšli nekateri pomembni romani, ki so prinašali jasnejše poglede na pretekle in polpretekle dogodke, skratka, začelo se je tako težko pričakovano »obdobje romana«. Vanj se je Čopić vključil s svojim najobširnejšim delom, z romanom »Ognjeno leto« (Prolom, 1952), z mogočno epopejo o narodu in o njegovi

revolucionarno-osvobodilni vojni. Skozi prek sedemdeset likov v tem romanu je Čopić prikazal začetek vstaje v svojem rojstnem kraju, ne da bi bil pri tem heroiziral posamezne junake, temveč jih je prikazal, kako so se iz neukih in kolebljivih kmetov razvili v odločne borce. Ta nenadni korak od kratke zgodbe do široke epske kompozicije je pogojeval tudi nekatere slabosti in pomanjkljivosti, kajti pisatelj je na več mestih podajal le zanimivo in privlačno fabulo ter se izgubljal v golo deskriptivnost, ne da bi bil pri tem psihološko motiviral dogodke in glavne junake.

Že njegov drugi roman, »Gluhi smodnik« (1957), ki je nadaljevanje »Ognjenega leta«, pa je pokazal, da so naše literature z Brankom Čopićem dobile ne samo odličnega ustvarjalca kratke proze, temveč tudi dobrega romanopisca. To pa je Čopić še bolj potrdil z novima romanoma, »Ne joči, bronasti stražar« (1958) in z »Osmo ofenzivo« (1964). S prvim je pisatelj sledil svojim Krajišnikom — kolonistom v novo okolje, v Vojvodino, kjer so po agrarni reformi dobili zemljo in začenjali v povsem neznanem okolju novo življenje, v drugem pa je z njimi podoživljal njihovo prilagajanje velemestni sredini, kjer so se njegovi rojaki znašli na bolj ali manj odgovornih položajih naše družbene ureditve ter razpeti med domotožjem po svojem domačem kraju preživljali svojo »osmo ofenzivo«. Ta pa je bila za te prekaljene, robustne krajiške borce mnogo težja kot vseh sedem sovražnikovih ofenziv skupaj.

Čeprav se Čopić že v svojih prejšnjih delih, tako npr. zlasti v zbirki »Bojevniki in begunci«, pa tudi v »Ognjenem letu« in deloma v »Gluhem smodniku« ni mogel popolnoma odtegniti svojemu prirojenemu daru dobrega humorista in je ta njegova kvaliteta od časa do časa popestrila posamezne junake in dogodke v njih, pa je v zadnjih dveh romanih privrela na dan z vso svojo mogočnostjo. Vzroke za to je mogoče iskati tudi v tem, da je Čopić med tem časom ustvaril svoje najobširnejše humoristično delo, »Doživljaje Nikoletine Bursača« (1956), ki je s svojim anekdotskim, a vendar s sočnim in vedrim humorjem čez noč osvojilo širok krog bralcev.

Razvojna pot do tega Čopičevega dela je bila postopna. Čopić je eden redkih jugoslovanskih pisateljev, ki je o najtežjih dneh naše zgodovine pričel pisati tudi o tistih drobnih, preprostih humorističnih momentih, ki so napolnjevali borce, da so laže premagovali vsakodnevne napore. Dober opazovalec in tudi soustvarjalec revolucije Čopić je že zgodaj ugotovil, da je prav humor v danih trenutkih pomenil tisto »odrešujočo« sprostitev, da so ljudje vztrajali tudi v »nemogočem«. O tej svoji usmeritvi k humoristiki pa je v predgovoru k zbirki »Stari nevernik« tudi jasno zapisal: »Humoristične stvari sem začel pisati tedaj, ko je bilo najtežje — v revoluciji. In prav po tem notranjem optimizmu in obešenjaštvu sem ugotovil, da je sovražnik obral sadovnjak, ko je meni do šale in burkaštva ...

To pa ni bila majhna reč spraviti v smeh stotnijo surovih Krajišnikov, medtem ko so neke v noči izza hrba neprestano grmeli topovi in regljali mitraljezi. In to se mi je zdelo kot ena izmed zmag nad mrakom, ki je z vseh strani pritiskal na nas in grozil človeku, da bo oslepel in da bo siromak pozabil, kakšen naj bi bil pravzaprav dan.«

Tako je Čopić od epskega pesnika o revoluciji vse bolj prihajal na samosvojo pot ustvarjanja, za katero je bilo značilno, da ni lirike nič več združeval z epiko, temveč s humorjem. Njegovo prenikavo opazovanje pa ni ostajalo samo na humoristični tematiki iz NOB, temveč se je razširilo tudi na kritiko našega povojnega življenja. Čopić se je nenadoma znašel na razpotju med humorjem in satiro in nekaj časa je celo kazalo, da bomo dobili zvestega nadaljevalca Domanovičeve, Kočičeve in Nušičeve satire. Toda Čopić je bil vse preveč ukoreninjen v svet svojih preprostih, siromašnih in nesrečnih Krajišnikov, do katerih je bil čuteče blag in poln razumevanja že v svojem predvojnem ustvarjanju. In prav to je bil verjetno glavni vzrok, po drugi strani pa tudi dejstvo, da mora satirik »nekako mrziti človeka in razgaljati družbo do njenih obisti«, da se je pisatelj čedalje bolj posvečal humorju. Vendar pa moramo že takoj pripomniti, da se ni odrekel tudi satiri, seveda pa le manj in tudi z določenim namenom.

Čopičev humor je rasel iz kmečkega življenja, iz tistega okolja, za katerega so značilne sočne, ljudske domislice, ki se neprestano spreminjajo in dopolnjujejo po svojih duhovitostih, malih prevarah in tudi po globljih »pavlihovskih« modrostih. Morda bi bilo nekolikanj tvegano trditi, da je Čopić poznal esej »Nekaj beležk o ljudskem humorju« znamenitega češkega pisatelja Karla Čapka, toda prav gotovo je v Čopičevi humoristiki zaživela marsikatera ugotovitev tega pisatelja. Čapek je namreč že na začetku stoletja zapisal: »Humor je pretežno ljudski izraz, tako kot je žargon ljudski govor; humor sam je po malem ljudski žargon. Da je zbijanje šal v tolikšni meri posebna pravica socialno nižjih plasti, je nekaj velikega in pradavnega. Že v latinski komediji je tisti, ki nastopa kot šaljivec, vedno revež, proletarec, mož iz ljudstva. Gospod je lahko samo smešen; njegov služabnik pa ima smisel za humor. Eulenspiegel je mož iz ljudstva. Švejnk je navaden vojak. Zdi se, kakor da veliki, gromki smeh zgodovine zveni od spodaj. Smeh je v bistvu demokratičen; humor je najbolj demokratičen izmed vseh človekovih navad.«²¹

Če nekolikanj podrobneje razmislimo te Čapkove besede, potem najdemo v njih marsikatero potrditev za Čopičevega »Nikoletino Bursača«. Lik

²¹ Karel Čapek: Podpovedi, Mladinska knjiga, Ljubljana 1975, str. 288.

Nikoletine je Čopić vzel iz preprostega kmečkega okolja ter ga skrbno vodil skozi različne anekdotske situacije narodnoosvobodilnega boja, ne da bi ga pri tem bremenil z globokimi filozofskimi mislimi in z izumetničenimi psihološkimi oznakami. Nikoletina Bursać, »surov in drag, kot je bilo trdo življenje njegovega rojstnega kraja«, in ga je z enim samim stavkom označil pisatelj, je pred bralca prihajal kot osvežitev v naši, do tistega časa dokaj siromašni humoristični literaturi. Čopiću je uspelo, da je tega svojega junaka, »neustrašnega mitraljezca z dobrim srcem«, prikazal lirsko toplo in skozi različne humoristične situacije. Ta naš humoristični junak, bližji Sanchi Pansi kot Don Kihotu, grob in neotesan, vendar primarno človeško plemenit, se v vsej svoji preproščini nikoli ne spusti na raven porogljivega posmehovanja ali karikature. Z elementarno neposrednostjo in brez kakršnihkoli zlih namenov ter z odprto roko za vse, kar je dobrega in humanega, premaguje ta Čopičev junak najtežavnejše napore, vendar z nasmehom na obrazu in s toplino v srcu.

Lik Nikoletine Bursaća smo lahko srečali že v nekaterih prejšnjih Čopičevih delih, od katerih sta bili najznačilnejši »Surovo srce« iz zbirke novel »Ljubezen in smrt« ter »Kako se je Nikoletina začudil« iz zbirke »Sveti osel in druge zgodbe«. Tema kratkima zgodbama je Čopić pozneje dodal še dva- in dvajset humoresk in takó ustvaril enkrat en lik v naši humoristični prozi. Gradil ga je na skrbno izbranih kontrastih. Za njegovo zunanost ni pisatelj nič kaj preveč varčeval z različnimi odbijajočimi opisnimi epiteti, kot so »grob«, »neotesan«, »nosat« in celo »malo zasukan človek«. Tudi njegovi postopki so včasih dokaj nerazumljivi, kajti prav tam, kjer bi bralec od njega pričakoval lepo besedo, naleti na psovko. Po drugi strani pa se ta psovka že v naslednjem trenutku lahko spremeni v največjo dobroto in v sočustvovanje s človekom. S tem nasprotjem je Čopiću uspelo, da je neprisiljeno poudaril in ostro razmejil zunanjo in notranjo podobo tega svojstveno humornega lika.

Če sledimo fabulam v posameznih humoreskah, potem lahko še bolj prenikavo opazimo to kontrastiranje. Tako ta orjaški mladenič najprej ošteje svojo mater, ki ga obišče na bojišču, a že v naslednjem trenutku tvega zanjo svoje življenje in ne zapusti svojega položaja vse dotlej, dokler ni popolnoma prepričan, da je mati dosegla varno zavetje (Surovo srce). Mrzi sovražnika in kosi po njem s svojim mitraljezom, a ko ujamejo ubogega Italijana, se mu ta tako zasmili, da ga poljubi in ga kot največjega prijatelja preda v oskrbo svoji teti (Ljubezen in ljubosumje). Jezen je na tovariše, ki se neprestano sučejo okrog nove bolničarke v njegovi četi, čeprav v njej vidi vse tisto svetlo življenje, za katerega se bojuje in vanj tudi verjame (Mitraljezec z golobjim srcem). Več dni ne more trpeti svojega najboljšega prijatelja Jovice Ježa, ker je na partizanskem mitingu igral vlogo ustaškega vohuna (Zloslutna igra), na zasedanje v Bihaću pa hoče pripeljati celo svojo četo, ker mu ne dovolijo, da bi vsaj za trenutek pogledal v sejno dvorano, ker se boji, da mu kdo za zaprtimi vrati ne bi kaj »zakuhal« in mu prekrižal računov, za kar on preliva kri.

Iz te navidezno skonstruirane zgodbe, ki kar žari po svoji dinamičnosti dialogov, lahko ugotovimo, kako dobro je Čopić poznal svoje rojake. Bili so tlačeni in ponižani od različnih oblastí, ki so se skozi stoletja izživljale na njihovih hrbtih, zato so počasi in previdno sprejemali vse novo. Nezaupanje do kogarkoli in česarkoli se je rušilo postopoma, kajti tradicija in stare izkušnje so bile za tega človeka preveč bridke. Le kar je lahko videl in otipal,

to je bilo zanj verodostojno in tudi sprejemljivo, ko pa se je o tem prepričal, je zanj postalo sveto in je bil za to pripravljen žrtvovati tudi sam sebe.

Zato ni čudno, če Nikoletina ne more razložiti svoji materi, »zakaj ni boga«, kajti njegova preprosta kmečka pamet ne more dojeti filozofsko zapletenih niti življenja. Ker pa se je v mnogih situacijah prepričal o pravih postopkih svojega štaba, »zanj boga ni«, pa naj »mati agitira zanj, kolikor hoče« (Obračun z bogom). Razpetost med starim in novim je še preprečljivejša v humoreski »Predavanje o bratstvu«. Nikoletina mora kot komandantov namestnik govoriti svojim tovarišem o bratstvu. Ostro jih obsodi, ker muslimane poimenujejo s Turki in jih enačijo s krvniki iz zgodovinske preteklosti, čeprav se mnogi bojujejo na njihovi strani. Toda v trenutku te »visoko doneče govorance« trešči v njihovo bližino granata in Nikoletina, ne da bi kaj razmišljal, instinktivno opsuje sovražnika in ga poistoveti s Turki. Toda že v naslednjem trenutku se zave svojega spodrsrljaja in z naravnostjo vse svoje preproste, poštene duše doda: »Vsi so barabe, mar ne vidite, kaj delajo tisti, ki so proti bratstvu! Celo mene so prisilili, da sem bleknil tisto neumnost. In sedaj . . ., kdor ni za bratstvo, glejte, naj kar gre v mesto, k ustašem, nihče mu ne brani!«²²

Mnogi kritiki so Nikoletino Bursaća označevali za jugoslovanskega Švejka. Res sta si Haškov in Ćopićev junak vsaj po svoji dokončni univerzalnosti precej podobna. Toda v svoji osnovni motivaciji sta daleč drug od drugega. Medtem ko je Švejk saboter in ironični rezoner avstro-ogrskega militarizma in gnilobe njene družbe, je Nikoletina človek, zrasel iz specifičnega bosanskega okolja, večni optimist, junak, čigar herojstvo ni niti enkrat samkrat okrnjeno v vsej njegovi humornosti. Švejk je skalpel družbe, a Nikoletina verujoči graditelj novega življenja. Z njim je Ćopić še enkrat poudaril, da mora vitalnost življenja enkrat za vselej slaviti zmago nad mračnimi, zadušljivimi silami.

Že iz te bežne analize Ćopićevega najizrazitejšega humorističnega dela se da slutiti, od kod in kako je pisatelj črpal snov za svoja humoristična dela. Kljub temu se mi zdi potrebno, da nekoliko podrobneje osvetlimo glavne značilnosti Ćopićevega humorja. Ćopić se je zavedal temeljne resnice vsakega dobrega humorističnega pisatelja, da mora biti vsak humorist tudi humanist in da le humanizem kot ena najpomembnejših prvin pomeni resnično umetniško ustvarjanje, zato je skoraj v vsa svoja dela vnašal višja življenjska sporočila, ki so izzvenela kot opomin in nasprotovanje kakršnemukoli nasilju nad človekom, proti vojnam, njenim grozotam in razdejanju. Krivicam in nasilju daje Ćopić kot protiutež toplo človeško roko in vero v pravičnost dobrega nad zlim. Spomnimo se le uboge starke iz zgodbe Tarlaševa babica (zbirka »Stari pogovori«), ki skrbi za sovražnikovega vojaka kot za svojega sina, ali pa konca zgodbe »Človek, ne jezi se« (zbirka »Grenki med«), v kateri najdemo še eno potrditev za to njegovo humanost: »In kadarkoli premišlujem o miru in prijateljstvu med narodi, si ne predstavljam ne zastav ne mitingov in ne ognjevitih govorov. Pred seboj vidim le dobrodušni babici, kako spokojno in v miru na meji igrata »človek, ne jezi se«.«²³ Kako mogočne, a vsakomur razumljive so te besede!

²² Doživljaji Nikoletine Bursaća, Prosveta, Beograd 1964, str. 34, prev. M. M.

²³ Gorki med, Prosveta, Beograd 1964, str. 242, prev. M. M.

Čopičev humor temelji na izrednem, lahko rečemo, instinktivnem poznavanju preprostega človeka, na razgaljanju njegove krajiške duše in psihologije. Zaradi tega pisatelj ne sega po cenenih, komičnih situacijah, temveč so reakcije njegovih junakov komične, medtem ko teče tok pripovedovanja navidezno mirno. Iz tega navideznega miru pa se nenadoma oglasi globoka poanta, moto celotnega pripovedovanja. V »Banatski napravi« (Vrt slezaste barve) se neuki borci s preprosto vodno tehtnico prebijajo v Bosansko krajino, »nekoliko jim pomaga sreča, nekoliko prirojeni instinkt«, toda na koncu navidezno preprosta fabula dobi svoj širši pomen — pomen graditve revolucije, kar pisatelj pove s skrbno izbranim ter poetično retoričnim vprašanjem in odgovorom: »Kaj se je gradilo? Če bi se ti z nami, prijatelj, prebijal od Sutjeske do Krajine, bi že vedel, kaj se je gradilo.«²⁴

Branko Čopić se je zavedal, da s prizadeto zajedljivostjo lahko bolj škoduje kot pa koristi svojemu humorju. Kljub temu pa ne moremo trditi, da njegov humor nima bodic, saj na nekaterih mestih le prehajajo v satiro, toda nikoli v grotesko ali sarkazem. Pri karakterizaciji svojih likov nikoli ne žali njihovega človeškega dostojanstva in vrednot, če pa se je potrebno že »ponorčevati«, potem to napravi s samim seboj, kot npr. v zgodbi »Kako sem krstil opico« (zbirka Stari pogovori).

Če prisluhnemo kritiku Marku Ristiću, ko pravi, »da je humor nekakšna mešanica realnega in fantastičnega in da je vsaka njegova manifestacija pravzaprav metafora, ki pa je nujno povezana s poezijo,«²⁵ potem moramo med ustvarjalce poetičnega humorja uvrstiti tudi Branka Čopića. Skoz humoristično zasanjanega deda Radeta ter večnega popotnika strica Nidže iz zbirke »Nepomirjeni bojevnik« in tudi iz »Vrta slezaste barve« zazveni tista opojna poetičnost Čopičevega humorja, ki se nekje nad nami, če ji znamo prisluhniti, razvije v popolno pesem dobrih in nepokvarjenih ljudi (»Sveti Rade Lopovski«, »Mučenik Sava«, »Moj ded in kralji«, itd.)

Ta kratka razčlenitev, ki vsekakor ne more zajeti vseh odtenkov Čopičeve humoristike, pa bi bila nepopolna, če ne bi poudarili, da je pisateljev humor »sočen, živahen in tudi bolj neposreden«, kolikor se giblje na področju opisovanja podgrmeškega človeka. Kakor hitro pa se Čopić oddalji od svojega dobro znanega terena in ljudi svojega kraja, npr. v malomeščansko sredino, je v njem že čutiti skonstruiranost, ki se kaže zlasti v feljtonističnem obravnavanju tematike. V to vrsto humoristične proze lahko uvrstimo zlasti nekatere humoreske iz zbirk »Sveti osel in druge zgodbe«, »Ljudje z repom« in »Stari razgovori«. Njegov humor izgubi tisto toplo intimnost in postaja vse bolj zajedljiv in nepristen. V tem pa lahko tudi iščemo vzroke, da se Čopić v svojih humorističnih romanih »Ne joči, bronasti stražar« in v »Osmi ofenzivi« ni oddaljeval od svojih krajiških ljudi, temveč jih je popeljal v nova okolja, v katerih jih je prikazal še sugestivneje v njihovem prilagajanju na nove življenjske razmere.

V tej ljubezni do malega podgrmeškega človeka, do svojega rojstnega kraja, do te elementarne nepokvarjenosti, do tega trdega, a vseeno poetičnega sveta pa lahko najdemo potrditev za priljubljenost in dostopnost Čopičevih del med širok krog bralcev. Čopić je ustvarjalec iz ljudstva in za ljudstvo,

²⁴ Bašta sljezove boje, Banatska sprava, Prosveta, Bgd. 1972, str. 305, prev. M. M.

²⁵ Marko Ristić: Humor i poezija v knjigi Smijeh, Novinsko izdavačko poduzeće, Zagreb 1961, str. 285, prev. M. M.

prisluhnuti zna najbolj neznatnim vzgibom življenja in jih preleti v mogočno, poetično simfonijo, kar je še enkrat dokazal s svojim najboljšim delom, z »Vrtom slezaste barve«.

MEDITATIVNA PROZA O PISATELJEVEM OTROŠTVU

Knjigo kratke proze »Vrt slezaste barve«, ki je izšla 1972 v Beogradu, je Ćopić dolgo časa nosil v sebi in jo čutil kot dolg do bralcev, do samega sebe in do rojstnega kraja. To je proza o njegovi mladosti, »o potopljenem otroštvu«, ki ga je pisatelj kot deček preživel v rojstnih Hašanih na podnožju Grmeča. Pravzaprav je zbirka izšla že leta 1970, dve leti pozneje pa ji je pisatelj dodal še cikel štirinajstih črtic pod naslovom »Nepomirjeni bojevnik« iz zbirke »Grenki med«, zadnjemu, tretjemu ciklu »Jutra rdečega sleza« pa je dodal še šest novih zgodb.

»Vrt slezaste barve« bi po tematiki lahko razdelili na dva dela. V prvem, v katerem sta zajeta cikla »Jutra modrega sleza« in »Nepomirjeni bojevnik«, se pisatelj na široko odpira zasanjani in vztrepetali mladiki — otroški duši, ki dobrohotno vsrkava preprosti svet bosanskega človeka in s humornostjo prepleta realnost s sanjami; v drugem delu, v ciklu »Jutra rdečega sleza« pa kritično, a tudi humoristično spregovori o zadnji vojni in o nekaterih dogodkih po njej.

»Izgubljeno otroštvo« torej živi dalje, se nenehno obnavlja in kot pravi, »se je pred mnogimi, mnogimi leti, na prelomnici iz otroštva v mladeništvu, neki mali popotnik poslovil od rojstnega kraja, stisnjenege v dolino reke, in odšel v svet po strmi, kamniti cesti. Zdaj se po tej cesti, sprani in obrušeni, po cesti, ki ne vodi nikamor, poskuša neki osiveli človek vrniti k svojemu otroštvu, rojstnemu kraju in spominom.«²⁶

Toda iz tega pesimističnega razmišljanja, ki veje iz te črtice, se pisatelj ne zapira v svoj hermetični svet. Osiveli starček postane nenadoma zopet tisti radovedni deček iz predvojne novele »Starček s torbo«, ki hoče še enkrat pogledati v tisto čudežno torbo, v kateri se skrivajo vsa čudesa sveta, ki jih pa ni mogel nikoli videti in spoznati.

Vrača se razočaran in poln mračnih dogodkov, ki jih je doživel na svoji življenjski poti. Pribežališče iz vsega tega je otroštvo, v katerem ostajajo le svetli spomini in v katerih človek pozablja vse ostalo. Zato že na začetku zbirke, katero je posvetil svojemu tovarišu in književniku Ziji Dizdareviću, ki je bil med vojno ubit v zloglasnem taborišču Jasenovcu, lahko preberemo: »Po svetu se vse bolj množijo črni konji in črni konjeniki, nočni in dnevni vampirji, a jaz sedim nad svojim rokopisom in pripovedujem o nekem vrtu slezaste barve, o dobrih starčkih in o zanesenih dečkih. Potapljam se v dim vojne in najdem surove bojevnike golobjega srca. Še preden me odpeljejo, želim povedati zlato bajko o ljudeh. Njeno seme so mi posejali v srce že v otroštvu in neprestano raste, cveti in se obnavlja.«²⁷

»Vrt modrega sleza« je torej pisateljevo otroštvo, je tisti bosonogi in siromašni deček brez očeta, ki s starim sedlarjem Petrakom »z grabljami lovi mesec« in napeto prisluškuje zgodbam nepomirljivega bojevnika strica Nidže,

²⁶ Bašta sljezove boje, Potopljeno djetinjstvo, Prosveta, Beograd 1972, str. 341, prev. M. M.

²⁷ Bašta sljezove boje, Prosveta, Beograd 1972, str. 7, prev. M. M.

ameriškega rudarja in srbskega dobrovoljca iz prve svetovne vojne. Je bradati slikar ikon, pa konjski tat Sava in dobri ter pošteni ded Rade, živa moдрost in plemenitost, ki budno in očetovsko skrbi za svojega vnuka. Slez pa je danes zasanjano modre barve, jutri rumen in nazadnje tudi krvavo rdeč — takšen, kot je pač brezbrizna mladost, kruto življenje na krpici zemlje, ob trenutkih sprostivitve pri kuhanju »mehkega žganja« ter ob tragičnih dogodkih iz druge svetovne vojne. Tu je tista kamnita Bosanska krajina s preprostimi ljudmi, ki se cenijo po tem, koliko psov lahko preživlja kakšna hiša (Zgodba o dobri psički), tisti stari mlini, ki preraščajo v legende (Potočni mlin) ter čudovita češnja ob domači hiši, kateri dobri stric Nidžo iz dneva v dan odreže vejo, da zadovolji otroško nenasitnost, v dedu Radetu pa sproži asociativnost, da se vpraša: »Ali je res ostarelo tudi tisto moje nekdanje, malo drevo?« (Češnja s konca vojne). In ne nazadnje je tu še Grmeč, velik in mogočen, pa vendar manjši od otroške domišljije, a vendar tako nostalgичno močan, da ne izpusti iz svojega objema tistega, ki je enkrat občutil njegov hlad. Tu stoji kot »modri lonček«, ki vznemirja mladega partizana, da bi pobegnil od obveznosti revolucije pod njegovo okrilje, kjer bi se počutil edino varnega in potešenega (Modri lončki).

Koliko drobnih, toda pomembnih vzgibov življenja? Koliko skrbno izbranih motivov, ki nam jih pisatelj spretno in nevsiljivo niza v mogočen mozaik svojega otroštva. Koliko resnic o malem kmetu »s stoterimi rokami«, ki je menjal »štiri carje«, vendar veroval v edinega boga — deda Radeta, ki je vsakomur dajal oporo v najtežjih trenutkih (Štirje carji). Zato ta kmet upravičeno želi, da mu slikar nariše sliko njegovega dobrotnika in jo dá v zlati okvir, ki ga je ukradel s slikama Petra in Willsona, ki pa ju je brez kakršnekoli slabe vesti »zabrisal« v svinjak. Zanj obstaja en sam bog, in to je tisti, ki ga ovaruje pred fizičnim zlomom ter ga ne zapusti v njegovih težavah (»Sveti Rade Lopovski«, »Mučenik Sava«). Tega boga je mogoče primerjati le še z Grmečem, v katerem divjajo zakonitosti narave, a tudi vlivajo novih življenjskih moči temu človeku.

V tem nevsakdanjem svetu, med neizumetničenimi in dobrimi ljudmi, v katerem se prepleta stvarnost s fantazijsko zanesenostjo, se sproščajo neizmerljive otroške razsežnosti malega Paje (pisatelja samega). Zanj ni nič nenavadnega, ali je slez modre, rumene ali rdeče barve, kot ni nenavadno, ali je lisica »rumena ali rdeča« in volk »zelen ali siv«. Nenavadno pa se njegovemu dedu, dobričini Radetu zazdi, ko slikar ikon vzame za model »negledno domačo« kobilu, na katero nariše svetega Jurija. »Z isto roko narisati svetnika in njihovo kobilu«, tega se ne da oprostiti (Konjska ikona). S takšnimi in podobnimi motivi pisatelj pred nami razpleta nekolikanj donkihотовski lik deda Radeta, ki prerašča v zagovornika vrednot, ki jih neusmiljeno briše čas. Razumljivo je, da ded vsako novost sprejme dokaj zadržano in jo še tisti trenutek zavrže, kolikor bi lahko kakor koli porušila njegov tradicionalni svet tabujev. V njegovih postopkih pa ni nič takšnega, kar bi lahko omajalo njegovo dostojanstveno pravičnost in dobroto. Spomnimo se le besed tega lika iz črtice »Vrnitev bojevnikov«, za katere je kritik Gojko Banović že v spremni besedi h knjigi »Zgodbe zanesenega dečka« zapisal, »da bi se jim moralo prikloniti vse človeštvo.«²⁸ Ko hoče ded Rade

²⁸ Gojko Banović: Pjesnik života, Priče zanesenog dečka, Otokar Keršovani, Rijeka 1963, str. 21, prev. M. M.

pomiriti svoja sinova, od katerih je bil starejši med prvo vojno na avstrijski, a mlajši kot prostovoljec na srbski strani, takole razprede svoje logično razmišljanje o vojni in miru: »Ker jim je že do vojne, bi bilo treba carje postaviti na kakšno ledino, dati vsakemu v roke vile, pa naj se tolčejo. In kdor zmaga, zmaga. Tako bi pustili pri miru vsaj uboge ljudi.«²⁰

Medtem ko prvi del »Vrta slezaste barve« ne nosi jasne časovne pa tudi prostorske oznake, pa lahko cikel »Nepomirjeni bojevnik« povsem določimo. Dogaja se neposredno po prvi svetovni vojni, po propadu avstro-ogrske monarhije, v obdobju različnih strank, do katerih je neprosvetljeni podgrmeški človek še bolj nezaupljiv kot do prejšnjih oblastnikov. V psihi tega skozi stoletja podjarmljenega kmeta še vedno živita le dve oblasti: legendarna srbska vladavina carja Lazarja, ki se je vedno znova oživljala z ljudskim pripovedništvom in pesmimi, ter tista, Franc Jožefova. Na novo oblast pa se tradicionalna bosanska sredina težko prilagaja, kajti njena miselnost, ki je morala biti pokorna različnim carstvom (Štirje carji), še ni bila pripravljena za širšo demokracijo. Ljudje so še preveč tičali v ustaljenih navadah avstro-ogrskega birokratizma in diktature, zato se jim zazdi nova oblast »preveč kmetavzarska in preprosta, neugledna in brez kakršnegakoli znanja in gošpostva« (Vodnjak brez vode).

V takih razmerah pa je ta sredina obsojala vsakega posameznika, ki je skušal v to zakoreninjeno tradicionalno patriarhalnost vnesti kakršnokoli novost. Čopić je v takšno atmosfero postavil svojega »nepomirljivega bojevnika«, ameriškega rudarja in prostovoljca srbske vojske s solunske fronte strica Nidža. Humoristično-satirično zaživi pred nami lik človeka, ki skuša s svojim ravnanjem na vsakem koraku spreminjati stare, ustaljene navade in običaje. Tako se Nidžo zagrizeno požene v strankarski boj, toda ko spozna, da se bo njegova kmečka stranka pridružila radikalni, ki je v rokah vlade, »pomotoma« glasuje za socialiste in tako doživi »obrekljivo« obsodbo prvega vaškega boljševeka.

Nidžo je torej po svojih postopkih živo nasprotje deda Rada, ki se nikakor ne more odreči svojim patriarhalnim načelom. Zaradi tega prihaja med njima do ostrih nasprotij, ki pa nikoli ne zaidejo v teatralnost, temveč se kažejo skozi dobrohotni čopičevski humor. Kljub temu se ta dva osrednja lika prvih dveh ciklov približujeta drug drugemu v nekaterih stičiščih. Oba sta namreč v svoji dobrohotnosti zelo naivna. Medtem ko ded Rade misli, da je treba za vsako ceno ohraniti »staro«, se Nidžo naivno bojuje za vse novo, in to s preprosto logiko, »da je vse novo tudi napredno«.

Če smo o nekaterih Čopićevih, zlasti zgodnjih delih, ugotavljali, da so deskriptivna in tudi psihološko nemotivirana, potem tega ne moremo trditi za »Vrt slezaste barve«. Res je, da so tudi v tej knjigi dani nekateri liki direktno, opisno, toda iz vsakega od njih kljub temu veje neka višja, nadhumana dobrota. V »Vrtu slezaste barve« zopet lahko začutimo patriarhalnega duha vaškega razpoloženja, ki pa preraste sam sebe in se dvigne v neko višjo obliko psihološke imaginacije, ki je prepletena s tisočeriimi odtenki realnega življenja. Kolikor bolj se torej Čopić vrača v svojo mladost, toliko bolj ga le-ta prevzema, da iz preprostih epskih dogodkov ustvari novo, avtentično vrednoto, ki opravičuje naziv psihološko-meditativne proze.

²⁰ Bašta sljezove boje, Povratak ratnika, Prosveta, Bgd. 1972, str. 130, prev. M. M.

»Vrt slezaste barve« pa ni le vračanje v pisateljevo otroštvo, temveč je tudi včerajšnja in današnja stvarnost, ali kot pravi Čopić: »Vse se menja, le voda ostane ista in bo že jutri postala rojstni kraj drugega dečka.«³⁰ Zato se pisatelj v zadnjem delu knjige zopet vrača v NOB in tudi v današnje dni. V ciklu »Dnevi rdečega sleza« lahko zasledimo še eno pomembno sestavino Čopičeve ustvarjalnosti. Gre namreč za pravilno vrednotenje herojstva in tudi slabosti naše revolucije. Po drugi strani pa je Čopić tudi preveč kritičen duh, da ne bi s svojo prenikavostjo in odkritosrčnostjo prikazal tudi bolečih ran naše povojne družbe.

V tem ciklu skozi anekdotske zaplete zopet spregovori tisti humoristični Čopić, ki vedno najde razumevanje za svojega krajiškega kmeta. Vendar pa Čopičev človek, če ga primerjamo s človekom iz prejšnjih novel, tu ni več samo junak, temveč je prikazan z vsemi svojimi slabostmi in napakami. Kolikor bolj so se torej odklinali dogodki iz revolucije, toliko večjo objektivnost je čutiti v pisateljevih pogledih na posameznika in tudi na družbo. Takó zaživijo pred nami tisti drobni človeški trenutki, katerih načinu ujame pisatelj v svoje pripovedovanje, da iz borcev z »golobjim srcem« napravi ljudi velikih dejanj, po drugi strani pa vidi tudi vse njihove napake in stranpoti. Neuki podgrmeški človek nenavadno razrešuje zapletene situacije, ki pa postajajo prav zaradi njegove nerazgledanosti komične. Muzej npr. poimenuje z »malo boljšo starinarnico« (Bombaši pred muzejem), staro vodno tehtnico uporabi za kompas (Banatska naprava), in ko brigada zapusti dobro znano področje pod Grmečem, dezertira zopet v svoj rojstni kraj in to obzraščo z nostalgичnimi besedami: »Mi nismo izdali naše svete enobe, temveč ne moremo brez Grmeča, pa bog.«³¹

Pisatelj vedno najde opravičilo za svoje rojake, ki se tudi med narodno-osvobodilnim bojem niso mogli odreči, da ne bi bili odšli za partizani in si po bitkah v sovražnikovih skladiščih »napolnili« svojih torb. Čopić ne obsoja njihovih dejanj, temveč jih kaže s toplim človeškim razumevanjem, kar izraža z besedami enega izmed »kmetičev s stoterimi rokami«: — Ga nisi slišal: pravi, da imam sto rok. Če jih ne bi imel, bi mi morale sedaj zrasti. Tolikšne vojske in armade, dragi moj, ne moreš nahraniti in vzdrževati brez stoterih rok. Moram vas nahraniti in napojiti, vam najti prenočišče in vas pokriti, pa tudi sejati in žeti moram za vas, skrbeti za ranjenca in pokopati mrliča. Kaj hočeš, na koga se boste oprli, če ne name, pa naj mi bo prav ali ne.«³² S takšnimi in podobnimi monologi, ki jih lahko zasledimo v tej noveli, je Čopić poskušal kot malokateri pisatelj doslej prikazati velik pomen preprostega kmeta v revoluciji.

V ciklu »Dnevi rdečega sleza« Čopić z vojne tematike vse bolj prehaja na današnji čas. Smelo in neprizanesljivo biča nekatere napake naše povojne družbe, in to v najboljši veri, da bi stvari postavili na pravo mesto in uredili. Njegov blagi humor se nenadoma spremeni, postaja ostrejši in dobiva vse večje satirične razsežnosti. Takó nam v zgodbi »Junak« prikaže borca s spomenico, ki mora kljub zaslugam, ki jih je imel med NOB, na delo v tujino. Vsi njegovi tovariši so pozabili nanj in se pogreznili v »oblazinjene fotelje«

³⁰ Bašta sljezove boje, Potopljeno djetinjstvo, str. 343, Prosveta, Beograd 1972, prev. M. M.

³¹ Bašta sljezove boje, Plavi lončiči, str. 286, Prosveta, Bgd. 1972, prev. M. M.

³² Bašta sljezove boje, Storuki seljačak, str. 275, Prosveta, Bgd. 1972, prev. M. M.

po mestih. Stevo se ob proslavljanju znamenite bitke razočarano sprašuje, kje je tisto nekdanje tovarištvo, v katerem so bili vsi enaki.

Še neposrednejši pa je pisatelj v zgodbah »Starka s tisočakom« in »Faraon«. V prvi nam skozi živahne dialoge pričara razpoloženje na občinski seji, na kateri razpravljajo o povišanju pokojnine materi padlega partizana. S karikirano obravnavo snovi neprizanesljivo posega v nekatere anomalije naše družbe in jih neusmiljeno razgalja. Njegovemu kritičnemu posmehu ne uide niti to, da ljudje ne znajo nič več govoriti, temveč le še »diskutirajo«.

Kot smo lahko ugotovili že v prejšnjih Čopićevih delih, se pisatelj nerad oddaljuje od svojega podgrmeškega človeka. Če pa to stori, potem njegov humor nekako zbledi in izgubi vitalnost. Tega pa ne moremo trditi za zadnjo zgodbo »Vrta slezaste barve«, ki ima naslov »Faraon«. Čopić v njej z vso ostrino udari po ozki malomeščanski miselnosti, za katero je še vedno najpomembnejše, na kakšnem položaju je človek. Pisatelj pri tem ne ostane na pozicijah ravnodušnega opazovalca, temveč razkrinka vse tiste kvazi borbe, ki niso nikoli mogli dojeti, da je bila revolucija organizirana vseljudska vstaja, in so tako med vojno kot tudi po njej poskušali stremuško uveljaviti svoje osebne interese. Zato besede takšnega »borca«, ki se hoče tudi po smrti »ovekovečiti« s herojsko avreolo, izzvenijo kljub svoji humorističnosti dokaj trpko: »In moje mesto? Na vsaki svečanosti, akademiji, proslavi sem vedno sedel v drugi vrsti, za najodgovornejšimi tovariši, in vi sedaj . . . Dvajsetkrat, ljubi moj, sem ob obletnicah stal na tribuni tri metre od mikrofona . . . Če nisem za v prve vrste, potem nočem biti nikjer, da veste.«³³

Medtem ko sta prva dva cikla »Vrta slezaste barve« vezana na osrednja lika, strica Nidža in deda Radeta, gledana s projekcije malega Paje, pa tretji cikel v vsej svoji heterogenosti nima strogo determiniranih prostorskih komponent, pa tudi liki so različni. Spremenita se tudi pisateljev stil in struktura do obravnavane tematike. Kolikor bolj Čopić spoznava sedanost, toliko raje se vrača na obalo svojega otroštva. Iz grobe stvarnosti današnjega dne se umika v »dni modrega sleza«, kajti le tu se čuti varnega in potešenega, saj ve, »da še ni skovana sablja, ki bi lahko presekala naše mesečine, nasmejane zore in otožnosti mraka.«³⁴ »Vrt slezaste barve« torej izraža predvsem osnovni ton lirično podanega pisateljevega otroštva, ki je vedno novo in neizčrpno. S to širšo motivacijo pa to ni le pisateljevo otroštvo, temveč je otroštvo vseh nas, v katerega se vedno znova vračamo in podoživljamo, a vendar vsak drugače in po svoje.

JEZIK IN STIL ČOPIĆEVE NOVELISTIKE

Vsekakor bi prikaz Čopićeve novelistike ostal nepopoln, če se ne bi vsaj deloma ustavili tudi pri nekaterih stilističnih in jezikovnih značilnostih njegovega ustvarjanja. Že prej smo opozorili na nekatere razlike, ki nastajajo v prikazovanju bosanskega življenja pri različnih pisateljih, zlasti med Kočićem, Andrićem in Čopićem. Poudarili smo, da so Andrićeva dela pisana s klasično realistično umirjenostjo, z globoko notranjo psihološko dinamičnostjo glavnih likov, z izklesanim izrazoslovjem in prežeta s filozofskimi razmišljanji o osnovnih človeških vrednotah. Medtem ko je Andrićeva slika

³³ Ibid, Faraon, str. 371, prev. M. M.

³⁴ Ibid, Dragi moj Zijo, str. 8, prev. M. M.

bosanskega sveta v nekem ravnotežju med zunanjim dogajanjem in notranjostjo njegovih likov, pa Čopić ne more zatajiti svoje emocionalne navezanosti na svojega krajiškega rojaka. Ta čustvena navezanost pa se ne kaže samo v kreiranju likov, temveč zaživi tudi v opisih narave, katero pisatelj nemalokrat personificira in ji daje širše, poetične razsežnosti, pri tem pa ni okrnjena realističnost in natančnost teh opisov. Ti opisi narave pa pri Čopiću večkrat povzročajo tudi notranjo dinamičnost oseb, jih silijo k razmišljanju in jim dajejo tisto oporo, da vztrajajo v svojem trdem in neprizanesljivem življenju. Vse te značilnosti lahko zasledimo že v naslednjem opisu narave:

»Hući močna rijeka, ruši se preko kamenja i sva u pjeni guši se kroz tjesnace, okolo stražari sivo stijenje, a gore u vrtoglavim visinama putuju rastrgani oblaci. A pored svega stoji mali neznatni mrav — čovjek. Stoji i bori se protiv sviju moćnih studenih sila oko sebe. Sjedi sitni mrav na obali divlje rijeke, velika je njegova snaga, smjelo mu je srce.«³⁵

Ta monumentalna slika, ki zaživi pred nami, pa je že v naslednjem trenutku še bolj poudarjena s prefinjenim notranjim monologom starega Nasradin hodže, ki izraža vero v človeka in zmago nad težaškim življenjem:

— Mali, ti nečeš propasti pa makar mene i ne bilo. Golema je tvoja snaga i te ruke naći će svoj spas. Ti što prevrćeš tešku ćutljivu zemlju, obaraš, moćne dubove i u dubokoj klisuri boriš se s podivljalom rijekom . . .³⁶

Seveda pri tem ne moremo obiti še ene Čopićeve stilistične posebnosti, in sicer smisla za detajl, ki je pomembna vrednota vsake realistične proze. Čopić je prenikav opazovalec življenja, zato je njegovo pripovedovanje polno značilnih posameznosti, ki bogatijo njegov opis in pripomorejo k še večji živosti in avtentičnosti umetniške upodobitve. Spomnimo se le drobnega dogodka iz novele *Pri obešencu*, ko sin pod drevesom, na katerega se je obesil njegov oče, sklene s sosedom kupčijo za svojega konja, ali pa notranjo razrvanost mladega dekleta iz novele *Zima*, ki drži v rokah mrtvo ptico in ve, da je zanjo vse, kar je pričakovala od življenja, izgubljeno. Zato teh nekaj stavkov deluje na bralca dokaj impresivno, kar pa še bolj poudarja simboliko neke strte mladosti:

»Opet je počelo gusto da sniježi, a djevojka je, lako obučena, stajala pored trešnje s mrtvom pticom u ruci. Čini joj se, dotrčala je ovamo s tajnom nadom da će uhvatiti i prisvojiti sebi živahno malo stvorenje, da poslije u sobi krišom *pritisne uz lice toplu pernatu loptu*. S pticom u sobi možda bi se *razbile gluve studene tišine* i ponovo joj se povratila ona djetinjska zima, zima sankanja, vrabaca, rijetkih kreja u vočaru i strašnih večernjih priča o vucima.«³⁷

Kot smo že večkrat poudarili, Čopić dobro pozna podgrmeškega človeka in njegovo življenje. Ta preprosti človek je poln prirojene, elementarne dobrote, ki se skozi globok humanizem zrcali skoraj na vsaki strani pisateljeve novelistike. Kljub temu pa moramo ugotoviti, da Čopić ne dosega plastičnosti in živosti svojih likov toliko s poglobljenim psihološkim analiziranjem, temveč z lirskim prikazovanjem svojih junakov. Zato bi v njegovi novelistiki zaman iskali daljših notranjih monologov ali parafraziranih filozofskih misli. Čopićevo pripovedovanje teži k čim večji jasnosti, zato ni čudno, da pisatelj svoje like individualizira zlasti z razgibanimi dialogi, ki

³⁵ Bojovnici i bjegunci, Razgovor s čovjekom, Prosveta, Bgd. 1964, str. 202.

³⁶ Ibid., str. 202.

³⁷ Životi u magli, Zima, Prosveta, Bgd., 1964, str. 392, 393, prev. M. M.

napravljajo njegovo pripoved živahno in plastično. Tako postane dialog eden najpomembnejših pisateljevih sredstev za čim popolnejšo osvetlitev njegovih likov. Prav s temi živahno pisanimi dialogi pa se pisatelj nenadoma od oddaljenega, vsevednega pripovednika (v 3. osebi) neposredneje približa bralcu. Seveda pa pri tem Čopić mojstrsko uporablja različne odtenke bogatega jezikovnega zaklada elementarne kmečke govornice, značilne za njegovo širše podgrmeško področje.

Čopićev jezik je podgrmeška štokavščina. V njem lahko najdemo okrajšave za različne izraze, pa tudi mnoge specifične skovanke, ki pa v celotnem kontekstu ne motijo živosti in razumljivosti pripovedi. V ponazoritev le nekaj primerov: čoek — čovjek, vako — ovako, sve'dno — svejedno, fala — hvala, kuru'zi — kukuruzi, sakri — sakrio, ded — djed itd. Čutiti pa je tudi bogato tradicijo ustnega izročila, ki je pod vplivom ljudske pesmi skozi stoletja bogatila izrazoslovje teh ljudi in krajev. Zato v Čopićevi novelistiki pa tudi v njegovih romanih lahko zasledimo celo vrsto ljudskih izrekov in modrosti, kot npr.: »češali su se seljaci po čupavim glavama punim pljeve«³⁸, »Aja bome, od hiše ni pomena«³⁹, »... tako ti ljudstva i obraza, ajde mi nešto učini na ruku«⁴⁰ itd., prav tako pa svojo pripoved oživlja tudi z mnogimi turcizmi.

Ta izvorni jezik, ki se močno približuje (zlasti v dialogih) ljudskemu govoru, pa je Čopić obogatil z mnogimi stilističnimi figurami, od katerih so zlasti pomembne personifikacija, kontrast in parabola, komparacija in cela vrsta sočnih metafor, ki še bolj oživljajo in poudarjajo posamezne slike in dejanja glavnih junakov. Zlasti opazna je personifikacija Grmeča, saj prehaja pod pisateljevim peresom v apologijo celotnega kmečkega življenja pod njim. Grmeč pa je tudi tista nostalgicna sila, ki bdi nad tem siromašnim svetom, ga varuje in navdaja z novimi močmi.

Čopić oblikuje mnoge svoje like na močnih in prepričljivih kontrastih. Dokaz za to je že Nikoletina Bursać, ki je na zunaj grob in neotesan, v njegovih notranjosti pa žari plemenito srce. Na podobnih kontrastih pa sta izdelana tudi glavna lika v Vrtni slezave barve — ded Rade in stric Nidžo.

Figurativnost in metaforičnost Čopićevega umetniškega ustvarjanja naj potrdi naslednji odlomek iz Vrta slezave barve:

»Godinama je zao, raspomamljen *zmaj rigao vatru, sumpor i dim i krio sunce*, a kad se *smakoše teške mrčave i prosinu vedrina*, dva brata s čudnjem spaziše, da se *trava zeleni isto kao i ranije*, da vode *žubore neizmjerenim glasom* i da *hljeb valja i dalje zarađivati u rodenom znoju*.«⁴¹ Že iz tega kratkega odlomka, ki govori o vrnitvi dveh bratov iz grozodejstev prve svetovne vojne, lahko ugotovimo, da so s humanizmom prežeti tudi Čopićevi tropi in figure. To pa nam potrjuje, da se tudi stilistična sredstva (mednje sodi tudi pisateljev humor, o katerem pa sem obširneje spregovoril v posebnem poglavju) funkcionalno vključujejo v osnovno nit pisateljevega sporočila, ki je ves čas globoko humano ter na strani človeka in njegovih vrednot. V tem pa je (naj poudarim še enkrat) treba iskati tudi vzroke pisateljeve priljubljenosti in odzivnosti med širokim krogom bralcev.

³⁸ Bojovnici i bjegunci, Prosveta, Bgd. 1964, Martin čuva tajnu, str. 207.

³⁹ Ibid., str. 207.

⁴⁰ Pod Grmečom, Unuk Gajana Kikića, Prosveta, Bgd. 1964, str. 38.

⁴¹ Bašta slezove boje, Povratak ratnika, Prosveta, Beograd 1972, str. 126, podčrtal M. M.